

Παιδεία και Αγωγή στο Βυζάντιο

Εισαγωγή

Η παιδεία και η αγωγή, ο τρόπος δηλαδή διαπαιδαγώγησης των νέων, σχηματοποιούνται πάντα στο πλαίσιο της εκάστοτε πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας αποτελώντας την αντανάκλαση των ιδανικών και των προβληματισμών της.

Ζώντας κάτω από τους κραδασμούς της μετάβασης από τη Ρώμη στο Βυζάντιο και από την ειδωλολατρία στο Χριστιανισμό, ο μεν Πλούταρχος (50-120 μ.Χ.) είναι από τους τελευταίους εκφραστές της ψυχορραγούσας θύραθεν παιδείας ενώ ο Μέγας Βασίλειος (330-379) ανοίγει την αυλαία της διάδοξης «ένδοθεν» παιδείας. Έτσι, η σύγκριση του παιδαγωγικού έργου των δύο ανδρών, οι οποίοι ωστόσο δεν απέχουν χρονικά, καταλήγει να είναι η σύγκριση της δυναμικής των διαφορετικών κόσμων που αντιπροσωπεύει ο καθένας τους.

Και αυτό γιατί, ανεξάρτητα από τη διαμάχη που γέννησε το «Περί παιδων αγωγής» σχετικά με την πατρότητά του¹, η προσφορά του παραμένει ουσιαστική και αδιαμφισβήτητη καθώς αποτελεί το απαύγασμα των παιδαγωγικών αρχών της ελληνικής αρχαιότητας. Ο Πλούταρχος ή κάποιος μαθητής του ίσως, θέλησαν να κρατήσουν την πεμπτουσία των διδασχών ενός κόσμου που χανόταν αμετάκλητα. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο ελληνιστικός κόσμος ασχολήθηκε με τη συστηματοποίηση των παιδευτικών προτύπων της κλασικής Αθήνας, προσφέροντας ένα σταθερό πλαίσιο θεωρητικής και πρακτικής αντιμετώπισης του θέματος της αγωγής ως την οριστική επικράτηση του Χριστιανισμού².

Από την πλευρά του ο Μέγας Βασίλειος, πολύπλευρη προσωπικότητα με ευρεία ελληνομάθεια, εκφράζει ακριβώς το κλίμα της εποχής του, με την προσπάθεια επικράτησης των νέων ιδεών, λειαινώντας όμως το πνεύμα οξύτητας από το οποίο εμφορούνταν οι Χριστιανοί στοχαστές δρώντας σ' έναν ακόμα μη δεκτικό γι' αυτούς κόσμο.

Οι στόχοι των δύο έργων

Όπως έχει ήδη τονιστεί³, ο λόγος του Μεγάλου Βασιλείου δεν έχει καθαρώς το χαρακτήρα φιλοσοφίας της αγωγής. Παρότι προτάσσεται η φράση «Προς τους νέους», εκφωνήθηκε (ή γράφτηκε) αποκλειστικά για να βοηθήσει στη σωστή εκμετάλλευση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, προειδοποιώντας τους νέους εγκαίρως για τα συγγράμματα εκείνα που δεν συμβαδίζουν με τα νέα ιδεώδη. Στην προσπάθεια τεκμηρίωσης των απόψεων του αναδύονται, βέβαια, και κάποιες γενικότερου παιδαγωγικού περιεχομένου παρατηρήσεις που μας βοηθούν στην εξαγωγή συμπερασμάτων για την παιδαγωγική του «στάση».

Οι διαφορετικοί στόχοι των δύο υπό εξέταση έργων, υπογραμμίζονται και από το γεγονός ότι έχουν διαφορετικούς αποδέκτες. Ενώ ο Πλούταρχος συντάσσει ένα πόνημα που απευθύνεται σε ενήλικες υπεύθυνους για την αγωγή των νέων και τους καλεί να εξετάσουν από κοινού το θέμα, ο Μ. Βασίλειος απευθύνεται σε κοινό εφήβων που αποτελούν την πιο ευαίσθητη και με τις μεγαλύτερες ανησυχίες ομάδα καθώς και την επιρρεπέστερη σε κάθε είδους ολισθήματα. Επιπλέον, πρόκειται και για μια νεολαία που φοιτά ακόμα στις εθνικές Σχολές της Αθήνας, της Κωνσταντινουπόλεως, της Αντιόχειας και της Αλεξάνδρειας. Για το λόγο αυτό και οι διαφορές των δύο έργων είναι και υφολογικές. Αν το «Περί παιδων αγωγής» έχει κατηγορηθεί για έλλειψη δομής, το «Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων», χαρακτηρίζεται από επαναλήψεις και πληθώρα παραδειγμάτων αφήνοντας να διαφανεί η αγωνία ενός πνευματικού

ανθρώπου, τόσο για τη μόρφωση της νεολαίας όσο και για την τύχη του προγενέστερου γραμματειακού πλούτου.

Συνθήκες εποχής Πλούταρχου

Φιλοσοφικά θεωρούμενη, η παιδεία αποσκοπεί στην ένταξη του νέου ανθρώπου σ' ένα καθορισμένο πνευματικό και οικονομικό συγκρότημα, το οποίο εκφράζεται με τις αξίες που ρυθμίζουν τη ζωή ⁴ αυτού του συγκροτήματος και στις οποίες πρόκειται να ενσωματωθεί ο νέος ⁴.

Η μεταβατική όμως εποχή μέσα στην οποία έδρασε ο Πλούταρχος, ταλανίζονταν από την αναζήτηση νέων ιδεωδών και αξιών. Η παιδεία στην Ελλάδα των κλασικών χρόνων αλλά και των μεταγενεστέρων, ήταν καρπός των φιλοσοφικών Σχολών που η καθεμιά παρείχε εκπαίδευση σύμφωνα με τις δικές της αρχές ⁵. Όμως αυτές οι αρχές ήταν με τη σειρά τους, δημιούργημα συγκεκριμένου κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου που είχε πάψει να υφίσταται. Η φιλοσοφία, τα τελευταία προχριστιανικά χρόνια και τα πρώιμα χριστιανικά, αντλεί, ωστόσο, από τα διδάγματα της κλασικής εποχής μ' έναν όμως εκλεκτικό τρόπο, προσπαθώντας να εμβαθύνει τα πνευματικά προϊόντα προηγούμενων φιλοσόφων (π.χ. νεοπλατωνισμός).

Θεωρία ευγονικής

Βαδίζοντας πάνω σ' αυτά τα χνάρια, ο Πλούταρχος αναζητά τα ερείσματά του. Ξεκινά την πραγματεία του λέγοντας ότι θ' αναφερθεί στην εκπαίδευση των ελευθέρων ατόμων. Γνωρίζουμε όμως ότι πρόκειται για την εποχή της Ρωμαιοκρατίας, όταν η έννοια του ελεύθερου πολίτη είχε χάσει πια τη σημασία της για τον ελληνικό χώρο. Επιμένει ίσως να εθελουφλεί έναντι στη νέα διαμορφούμενη πραγματικότητα, διαλέγοντας από τον Πλάτωνα τη βασική θεωρία που αναπτύσσει στην «Πολιτεία» του περί ευγονικής, θεωρώντας ότι η ελεύθερη καταγωγή και των δύο γονιών, η κοινωνική τους υπόληψη ακόμα και το κάλλος είναι βασικές προϋποθέσεις που θα πρέπει να τηρούνται πριν τη σύλληψη ενός δυνάμει «καλού κ' αγαθού» ατόμου.

Στάση του Μεγάλου Βασιλείου έναντι της θεωρίας

Η άποψη αυτή αντικρούεται ευθέως από το Μεγάλο Βασίλειο ο οποίος δεν θεωρεί τίποτα από τ' ανωτέρω (καταγωγή, κάλλος, σωματική δύναμη), αναγκαίες και ικανές συνθήκες για μια επιτυχή παιδευτική διαδικασία. Σ' αυτό το σημείο εκφράζεται βέβαια η νέα κοινωνική προοπτική που εγκαινίασε ο Χριστιανισμός, πρεσβεύοντας την εξίσωση των ατόμων και απορρίπτοντας την αριστοκρατική ψυχή του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Ο απόηχος του «παιδαγωγικού έρωτα» στον οποίο εμμένει ο Πλάτων στο « Συμπόσιο» του, θεωρώντας απαραίτητο έδαφος παιδαγωγικής καρποφορίας την αξιέραστη μορφή, επικυρώνοντας και τη σωματική επαφή παιδαγωγού και παιδαγωγούμενου, αρχίζει να σβήνει στη συνέχεια της πραγματείας του Πλούταρχου όταν μνημονεύει ότι «πρέπει να εκδιώκουμε εκείνους που επιθυμούν το σωματικό κάλλος των παιδιών, ενώ πρέπει ν' αποδεχόμαστε τους εραστές της ψυχής τους». Στο Χριστιανισμό, η εξάλειψη κάθε είδους διακρίσεων και στην παιδεία θ' αποκρυσταλλωθεί φιλοσοφικά πολύ αργότερα (19ος αι.) με την έννοια της «παιδαγωγικής αγάπης» του Pestalozzi.

Στάδια εκπαίδευσης κατά τον Πλούταρχο και το Μέγα Βασίλειο

Κατά τον Πλούταρχο, μετά τη γέννησή του το παιδί ακολουθεί, όπως και στα κλασικά χρόνια, την καθιερωμένη εκπαίδευσή του: ένα μεγάλο μέρος της νηπιακής αγωγής, που είναι μέλημα της οικογένειας, ανατίθεται σε τροφούς οι οποίοι αναλαμβάνουν να μεγαλώσουν τα παιδιά με διδακτικούς μύθους.

Για τη στοιχειώδη εκπαίδευση των παιδιών, ο Πλούταρχος αναφέρεται μόνο στην

προσοχή που θα πρέπει να επιδεικνύουν οι γονείς στην επιλογή του παιδαγωγού και δεν θα πρέπει να φείδονται χρημάτων όταν πρόκειται για τη σωστή αγωγή των παιδιών τους, καθώς και στη σημασία της φυσικής αγωγής. Πρόκειται για μια βασική αρχή της ελληνιστικής παιδείας, η επιδίωξη ισορροπίας ανάμεσα στην πνευματική και τη φυσική αγωγή⁶. Ο Πλούταρχος θεωρεί ότι η καλή φυσική κατάσταση βοηθά να έχει κανείς λιγότερα προβλήματα όταν γερνά ενώ η καλή εκγύμναση στον ακοντισμό, την τοξοβολία και το κυνήγι, βοηθούν τους νέους να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς σε μια μάχη γενναϊότερα, αν και στην εποχή του είχε καταργηθεί ο θεσμός της «εφηβείας», της υποχρεωτικής στρατιωτικής δηλαδή άσκησης.

Η μέση εκπαίδευση ολοκληρώνεται με τη διδασκαλία των αποκαλούμενων «εγκυκλίων» μαθημάτων, τα οποία ήταν επτά: γραμματική, φιλοσοφία, ρητορική, γεωμετρία, αριθμητική, αστρονομία και μουσική. Πρόκειται για τα ίδια μαθήματα που είχε κατονομάσει ο Αριστοτέλης, χωρίς ακόμα να προστίθεται καμιά επαγγελματική τέχνη. Ο Πλούταρχος θεωρεί πως η μελέτη των έξι εξ αυτών θα πρέπει να είναι ταχεία και ίσως ακόμα επιφανειακή. Αντίθετα υπεραμύνεται της αξίας που έχει η φιλοσοφία για τη ζωή και στην οποία θα πρέπει να επιμένει η σωστή αγωγή. Από τον 1ο μ.Χ. αιώνα ένα από τα αγαπημένα ερωτήματα των στοχαστών της εποχής ήταν το κατά πόσο η εγκύκλιος παιδεία είναι απαραίτητη για να μπορέσει ο νέος να παρακολουθήσει τα υψηλά διανοήματα της φιλοσοφίας. Εδώ ο Πλούταρχος φαίνεται ότι έχει ασπαστεί την άποψη ότι δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση η μελέτη της.

Εδώ όμως θα πρέπει να σταθούμε και στον ορισμό που δίδει στη φιλοσοφία: σύμφωνα με όσα ακολουθούν, δίνει στη φιλοσοφία ηθικό περιεχόμενο ως επιστήμη σωστής συμπεριφοράς⁷. Συνολικά θεωρούμενο το έργο του θέτει τη φιλοσοφία σε εκλαϊκευμένη βάση χωρίς να ασχοληθεί με τα προβλήματα της φύσης και της γνώσης.

Ο Μέγας Βασίλειος, μην έχοντας απώτερο στόχο τη διατύπωση γενικών παιδαγωγικών αρχών, όπως προαναφέραμε, δεν κάνει κάποια συγκεκριμένη μνεία ούτε στις εγκύκλιες αλλά ούτε και στις επαγγελματικές τέχνες. Όμως ως γνήσιος χριστιανός, καταφέρεται εναντίον των δραστηριοτήτων που δεν προάγουν την καλλιέργεια της ψυχής και βέβαια εναντίον και της γυμναστικής. Η σημασία ενός καλογυμνασμένου σώματος που θα φιλοξενεί ένα εξίσου υγιές μυαλό και υγιή ψυχή εξανεμίζεται στα χριστιανικά χρόνια. Το σώμα δεν είναι παρά η προσωρινή κατοικία της ψυχής, είναι υποδεέστερό της και για το λόγο αυτό η διάπλασή του δεν οφείλει να μας απασχολεί. Ωστόσο, παρά τη βασική αυτή αρχή, την οποία ενστερνίζεται ασυζητητί, σε κάποιες από τις επόμενες παραγράφους του φαίνεται ως να ζητά την άμβλυση της διαμετρικής αντίθεσής του στη γυμναστική με τη μνεία παραδειγμάτων αθλητών ή και λοιπών χειρωνακτών, οι οποίοι δαπανούν τη ζωή τους σε προγράμματα επίπονα μέσα σε «γυμνάσια» προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους. Αρκεί πάντα να ακολουθείται η μέση οδός και το σώμα να μη γίνεται υποχείριο της ψυχής.

Σε αντίθεση με τον Πλάτωνα που στο ετατικό εκπαιδευτικό του σύστημα αποκλείεται η μουσική- και βέβαια δεν αναφέρεται ούτε από τον Πλούταρχο- ο Μ. Βασίλειος δεν την αρνείται αρκεί να μην κεντρίζει ενήδονα την ψυχή. Οι νέοι πρέπει να αποζητούν μόνο τη μουσική εκείνη που οδηγεί στη βελτίωση της ψυχής.

Η αρετή ως παιδευτικός στόχος

Ο στόχος της μελετημένης αγωγής και της ισορροπημένης μόρφωσης είναι η κατάκτηση της αρετής και της ευδαιμονίας. Η μακαριότητα, όπως ορίζεται από τον Πλάτωνα, είναι το «τέλος» της ζωής και η παντοτινή κατοχή του αγαθού και της τελειότητας. Οι «συγκριτικές» παιδαγωγικές απόψεις του Πλουτάρχου συμπληρώνονται εδώ και με την τριμερή διάκριση του είδους του βίου που είναι παρμένο από τον Αριστοτέλη δηλαδή «βίος πολιτικός, φιλόσοφος και απολαυστικός» (>Ηθικά Νικομάχεια»). Ο φιλοσοφικός

βίος αναζητά τη φρόνηση και την αλήθεια, ο πολιτικός τις σωστές πράξεις και ο απολαυστικός τις κάθε είδους ηδονές. Κατά τον Πλάτωνα ο τρόπος ζωής του ανθρώπου θα πρέπει να είναι συνδυαστικά θεωρητικός και πρακτικός και ο καθένας θα πρέπει να μπορεί ν' ασχολείται εξίσου με τα δημόσια πράγματα και τη φιλοσοφία. Η εσωτερική ευδαιμονία θα προέλθει από την αρμονική εξισορρόπηση της ψυχής και την ένταξη του ατόμου σε κόσμο που διέπεται από την θεία τάξη.

Η αρετή, με την έννοια του ηθικά ορθού, ως στόχος της αγωγής, είναι μια σημαντική παρέκκλιση του Πλούταρχου από τη θεμελιώδη αρχή που επικρατούσε ως τότε, την πολιτική διαπαιδαγώγηση των νέων ή αλλιώς την πολιτική αρετή⁸. Η πολιτεία ενδιαφερόταν ως τότε για την προαγωγή των συμφερόντων της μέσω των ατόμων. Τα διδασκόμενα μαθήματα στόχευαν στην ανάπτυξη των ιδιοτήτων εκείνων που θα βοηθούσαν στην ενσυνείδητη πολιτική παρουσία των ατόμων.

Η απώλεια της πολιτικής ελευθερίας δεν ανέκοψε μόνο την ιστορική ανέλιξη των ελληνικών πόλεων-κρατών με τις γνωστές αναρίθμητες επιπτώσεις αλλά ανέστειλε και τη λειτουργία που χαρακτήριζε ως τότε την ελληνική ψυχή την πολιτική δραστηριότητα. Ίσως σ' αυτό θα πρέπει ν' αποδοθεί το γεγονός ότι ο Πλούταρχος -χωρίς να μπορεί ν' αποφύγει τη γοητεία της- εκφράζεται αρνητικά για τη ρητορική που έβρισκε πρόσφορο έδαφος για ν' αναπτυχθεί στο μέχρι τότε ισχύον πλαίσιο.

Για πρώτη ίσως φορά δίνεται το προβάδισμα σε περισσότερες εξατομικευμένες αρετές, αν και χωρίς ν' αποκλείεται η ενασχόληση του ατόμου και το ενδιαφέρον του για τα κοινά.

Η ενάρετη ζωή είναι συνισταμένη της φύσης (όπου φύση είναι η ένδοξη καταγωγή), του λογικού (νοείται η πνευματική κατάρτιση) και της συνήθειας, δηλαδή της εντατικής προσπάθειας για την κατάκτησή της. Σ' αυτό το σημείο ο Πλούταρχος ξοδεύει πολλή μελάνη μνημονεύοντας παραδείγματα σαν αυτά της χέρσας γης που μ' επιμονή και προσήλωση μπορεί ν' αποδώσει καρπούς και θεωρώντας ότι το ίδιο μπορεί να εφαρμοστεί και στ' άτομα σμιλεύοντας χαρακτήρες των οποίων το ήθος θα είναι αποτέλεσμα διαρκούς προσπάθειας και «συνήθειας».

Η αρετή στο Χριστιανισμό

Βέβαια στον ορισμό της αρετής ο Χριστιανισμός χαράζει νέους δρόμους. Θα λέγαμε ότι ο Μ. Βασίλειος- και κατ' επέκταση ο Χριστιανισμός- αλλάζουν το «τέλος» κρατώντας τη μέθοδο. Στόχος του ενάρετου ανθρώπου και της αγωγής είναι η προσπάθεια διαρκούς τελειώσεώς του και προσπάθεια εξομοίωσης με το Θεό. Η πολιτεία δεν σταθμίζει την αξία του ανθρώπου. Αξιολογητής της είναι μόνο ο Θεός. Και βέβαια ο τρόπος κατάκτησης μιας αξιοβίωτης ζωής δεν είναι παρά η σταθερή προσήλωση στον τελικό στόχο, αποτέλεσμα καθημερινής και επίπονης διαδικασίας που είναι ικανή-εδώ θα προσθέταμε και τη φράση του Πλούταρχου-να διορθώνει ακόμα και τα «σφάλματα» της φύσης.

Η αρετή στον άνθρωπο-παραδέχονται και οι δύο-είναι το μόνο απόκτημα που παραμένει στην κατοχή του ατόμου αναλλοίωτο σε αντίθεση με άλλα εγγενή (κάλλος, σωματική ρώμη, υγεία) ή επίκτητα (πλούτος, δόξα) αγαθά. Και βέβαια συνάδουν στο ότι ο δρόμος για την κατάκτηση της αρετής είναι δύσβατος και γεμάτος προσκόμματα και για τούτο είναι σημαντικό το να μην ξεχνά κανείς τον τελικό του στόχο και να επικεντρώνει πάντα προς τα εκεί τις προσπάθειές του.

Φαίνεται ότι διαχρονικά αποτελούσε για τους Έλληνες-και τους ελληνοτραφείς- φανό, ο μύθος της Αρετής και της Κακίας που έπρεπε να επιλέξει ο Ηρακλής και το ίδιο καλούνται να κάνουν πάντα και οι επίγονοί του.

Η μελέτη των παλαιότερων πλούτων κοινός στόχος

Όμως για την τελική τους επιλογή οι νέοι πρέπει να έχουν υποβοηθηθεί κατάλληλα. Αυτό

το σημείο, αν και συνιστά το λόγο ύπαρξης της πραγματείας του Μ. Βασιλείου, δεν απουσιάζει ούτε από τις παραινέσεις του Πλούταρχου. Οι νέοι άνθρωποι έχουν ανάγκη από παραδείγματα που θα ενθαρρύνουν τον αγώνα τους και φυσικά από πρότυπα. Για τον Πλούταρχο τα πρότυπα θα πρέπει ν' αναζητηθούν περισσότερο στον περίγυρο. Από την επιλογή δηλαδή του κατάλληλου παιδαγωγού, από την ανάγνωση επιλεγμένων παραμυθιών στα πολύ μικρά παιδιά έως τις ευθείες προτροπές γι' αποφυγή κακών συναναστροφών και επιζήμιων κολάκων. Προσθέτει όμως το πόσο σημαντική θεωρεί τη δημιουργία βιβλιοθήκης με έργα παλαιότερων εκφράζοντας την αγωνία του για τις επερχόμενες αλλαγές.

Υπό το κάλυμμα της προειδοποίησης προς τους νέους για τη μελέτη μόνο των κειμένων εκείνων που αφορούν στην αρετή, ο Μ. Βασίλειος δράττεται της ευκαιρίας για ν' απαριθμήσει φιλοσόφους, συγγραφείς και λαμπρά ονόματα της αρχαιότητας, αφήνοντας να διαφανεί έμμεσα και η δική του αγωνία για τυχόν εξαφάνιση του θησαυρού της αρχαίας Ελλάδας σε μια εποχή όπου οι όροι των αμέσως προηγούμενων αιώνων είχαν αντιστραφεί, δίνοντας τη θέση του θύματος στους ειδωλολάτρες και του θύτη στους Χριστιανούς. Αν και οι Χριστιανοί Απολογητές προώθησαν την ιδέα της μελέτης των αρχαίων φιλοσόφων προχωρώντας σε παρατηρήσεις όπως ότι ο κόσμος των «ιδεών» του Πλάτωνα μπορούσε να παραλληλιστεί με το επίγειο-επουράνιο του Χριστιανισμού, η μεταβολή του νοήματος της ζωής από τα επίγεια στο επέκεινα και στη «ζωή μετά θάνατον», καλλιέργησαν την αδιαφορία έναντι σε οτιδήποτε δεν συντελούσε σ' αυτό το σκοπό. Η βαρύνουσα σημασία της σωτηρίας της ψυχής οδήγησε στον προσανατολισμό προς έναν προπαγανδιστικό σκοπό της παιδείας. Η παιδεία όμως προϋποθέτει την ελευθερία του παιδευομένου απέναντι στην αποτίμηση των πνευματικών αγαθών που του προσφέρονται χωρίς να νιώθει υποχρεωμένος να μπει μέσα σε προκατασκευασμένες φόρμες συμπεριφοράς και σκέψης. Γιατί, όπως υποδεικνύει ο Πλούταρχος «ο νους είναι εστία που πρέπει να πυροδοτείται και όχι δοχείο που πρέπει να γεμίζεται»⁹.

Στάση του Πλούταρχου έναντι της θρησκείας

Έχει λεχθεί ότι ο Πλούταρχος δεν αντικρούει τη νέα θρησκεία ούτε προβαίνει σε δηκτικούς χαρακτηρισμούς¹⁰, παρότι το φάσμα της είχε ήδη απλωθεί επικίνδυνα στην υπαρχία του νέου Ιλλυρικού την οποία διοικούσε, διότι σιωπηλά αφήνεται να διαβρωθεί από τις νεότευκτες ιδέες. Ίσως όμως αυτό να οφείλεται στο ότι ο Πλούταρχος είχε επηρεαστεί από τη διδασκαλία του στωικισμού που δήλωνε ανοχή απέναντι σε όλες τις βαρβαρικές θρησκείες και πίστευε στην ισότητα όλων των ανθρώπων και τη δυνατότητα συμβίωσής τους σε μια «κοσμοπόλη», με βάση όμως πάντα την ελληνική παιδεία¹¹. Επιπρόσθετα βέβαια, η ενιαία πολιτική συγκρότηση του ολόκληρου σχεδόν του τότε πολιτικού κόσμου, ευνοούσε και την ανάγκη ύπαρξης μιας και μόνης θεότητας αντί του κατακερματισμένου δωδεκάθεου που εύρισκε εύφορο έδαφος στις πόλεις-κράτη. Επομένως δεν θα πρέπει ν' αποκλείσουμε εντελώς και την άποψη ότι ο Πλούταρχος είχε διαγνώσει το γεγονός ότι ο Χριστιανισμός ανταποκρινόταν στις νέες ανάγκες της εποχής αλλά αδυνατούσε να εκφραστεί αποκάλυπτα υπέρ αυτού, δεδομένου ότι εξεδίδονταν αυτοκρατορικά διατάγματα κατά της ανατρεπτικής των καθεστώτων θρησκείας¹².

Το σημαντικό είναι ότι σε κάθε φάση της, χριστιανική ή εθνική, η αγωγή προσπαθεί να ενσταλάξει στις ψυχές των νέων τη συναίσθηση της ευθύνης στον τρόπο σκέψης και δράσης τους, πράγμα που επιβάλλει βέβαια ένα αρκετά καθορισμένο τρόπο ζωής αλλά και τους προστατεύει από λοξοδρομήσεις.

Η τιμωρία

Αυτό όμως δεν θα πρέπει να τους επιβληθεί με αυστηρές τιμωρίες, αντίθετα, φρονεί ο Πλούταρχος, οι γονείς και οι παιδαγωγοί θα πρέπει να δείχνουν ανοχή απέναντί τους

ευθυμούμενοι ότι κάποτε υπήρξαν και αυτοί νέοι.

Πρόκειται για μια άποψη διαφοροποιημένη από την καθαρά ελληνιστική αγωγή που θεωρεί την τιμωρία απαραίτητο συμπλήρωμα της αγωγής.

Ο λόγος του Μ. Βασιλείου, έχοντας παραινετικό χαρακτήρα και όχι εκφοβιστικό, δεν αναφέρεται καθόλου στην τιμωρία-ούτε την επίγεια αλλά ούτε και την άνωθεν.

Συμπέρασμα

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι ο Πλούταρχος εκφράζοντας απόλυτα τις ιδέες μιας μεταβατικής εποχής που αναζητά τις ισορροπίες της στο καταξιωμένο παρελθόν, προχωρά σε συγκερασμό των απόψεων του παρελθόντος, θεωρώντας την αρετή ως εξομοίωση με το θείο, πρεσβεύοντας την κυριαρχία πάνω στα πάθη, τη μετριοπάθεια, τη σημασία άσκησης του ορθού λόγου, της ισότητας και κυμαίνεται ανάμεσα στην πολυθεΐα και το μονοθεϊσμό.

Ο Μ. Βασίλειος εκπροσωπεί την προσπάθεια μεταμόρφωσης του ελληνισμού και τοποθέτησης των ηθικοπλαστικών αξιών του σε χριστιανικά πλαίσια. Είναι η εποχή που διαπιστώνεται ότι ο Ελληνισμός και ο Χριστιανισμός δεν είναι δύο αντίρροπες δυνάμεις, αντίθετα μπορούσαμε να μιλούμε για εκχριστιανισμό του Ελληνισμού ή εξελληνισμό του Χριστιανισμού. Το ίδιο συμβαίνει και στις παιδαγωγικές τους απόψεις γιατί, τόσο ο ελληνικός πολιτισμός, όσο και ο Χριστιανισμός, δεν ασχολούνται με τα φθαρτά πράγματα αλλά επιδιώκουν το «ευ ζην» για το άτομο. Χάρη στην εκλεκτικότητα των Απολογητών που ακολουθεί και ο Μ. Βασίλειος πολλές κοσμοθεωριακές και παιδευτικές θέσεις του Ελληνισμού βρήκαν το δρόμο τους στον Χριστιανισμό.

Ολοκληρώνοντας, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε ότι, όπως συμβαίνει σ' εποχές έντονου ιδεολογικού κλυδωνισμού, δεν μπορεί ν' αποφευχθούν οι ακρότητες. Έτσι, ο Πλούταρχος επιλέγει τις πηγές του από εποχές πολιτικής αδιαλλαξίας¹³, θεωρώντας τις ως τις αντιπροσωπευτικότερες του αρχαιοελληνικού πνεύματος, ενώ με τη σειρά του και ο Χριστιανισμός καταργεί οτιδήποτε μπορούσε να υποβληθεί στην αντικειμενική κριτική του λόγου, χαράζοντας το όριο γέννησης της δογματικής αλήθειας.

Ο Μ. Βασίλειος δεν αναφέρει πουθενά το όνομα του Πλουτάρχου στο λόγο του, παρότι μνημονεύει πολλούς άλλους παλαιότερους συγγραφείς. Όμως θα πρέπει μήπως ν' αμφιβάλλουμε ότι ήταν μία από τις πηγές του ;

Τανάπαλιν, ο Πλούταρχος δεν αναφέρει πουθενά τη νεοφανή θρησκεία. Μπορούμε όμως ομοίως ν' αμφιβάλλουμε ότι ήταν ενήμερος ;

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. 1. Βερτσέτης Α., Πλουτάρχου..., σελ. 15
2. 2. Ι.Ε.Ε.,Ε', σελ.268
3. 3. Μπιλάλης Β., Μεγάλου Βασιλείου..., σελ. λε'.
4. 4. Παπανούτσος, Φιλοσοφία και παιδεία, σελ. 169.
5. 5. Κουντουράς Μ., Πλουτάρχου..., σελ. 25
6. 6. Ι.Ε.Ε., ο.π.
7. 7. Βερτσέτης Α., ο.π., σελ. 121.
8. 8. Κύρκος Β., Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός, σελ. 189
9. 9. Βερτσέτης, ο.π., σελ. 12
10. 10. Κανζώρης Α, Χριστιανική και εθνική παιδαγωγική, σελ. 381
11. 11. Ι.Ε.Ε., Στ', σελ. 438
12. 12. Κανζώρης, ο.π., σελ. 381
13. 13. Κύρκος Β., ο.π., σελ. 62

ΠΗΓΕΣ

1. 1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, «ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ»
2. 2. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, «ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ. ΟΠΩΣ ΑΝ ΕΞ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΩΦΕΛΟΙΝΤΟ ΛΟΓΩΝ»
3. 3. ΠΛΑΤΩΝ. «ΠΟΛΙΤΕΙΑ», «ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ»
4. 4. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, «ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΩΝ ΑΓΩΓΗΣ»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. 1. ΒΕΡΤΣΕΤΗΣ Αθανάσιος, Πλουτάρχου, Περί παιδων αγωγής, εκδόσεις ΓΡΗΓΟΡΗ, Αθήνα 1986
2. 2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμοι Ε '(σσ. 268-279) και Στ'(σσ.436-437), ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ 1976
3. 3. ΚΑΝΖΩΡΗΣ Αναστάσιος, Η χριστιανική και εθνική παιδαγωγική. Μ. Βασίλειος και Πλούταρχος, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ Β' (1908), σσ. 378-388
4. 4. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΣ Μίλτος, Πλουτάρχου, Περί παιδων αγωγής, εκδόσεις Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ (97)
5. 5. ΚΥΡΚΟΣ Βασίλειος Α., Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική, Αθήνα 1992
6. 6. ΜΠΙΛΛΑΛΗΣ Βασίλειος, Μεγάλου Βασιλείου. Προς τους νέους, Οπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο λόγων, εκδόσεις ΓΡΗΓΟΡΗ, Αθήνα 1966, 2η έκδοση
7. 7. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Ευάγγελος Π., Φιλοσοφία και Παιδεία, Αθήνα 1977, 2η έκδοση

Εργασία στη Φιλοσοφία: Ιωσήφ Αρμάος